

Н. ПЕТРОВИЌ

КРАЈОВСКО-ВРШАЧКАТА ЕТАПА НА ВРХОВНИОТ ШТАБ НА НОВ И ПОЈ И НА НАЦИОНАЛНИОТ КОМИТЕТ НА ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА ЈУГОСЛАВИЈА

Во ова соопштение ќе се обидам да ги реконструирам и да ги поврзам историските факти, а настаните делумно да ги објаснам, та на тој начин да дадам поттик кон попрецизното одредување на историското место и значење на еден краток период од нашата револуција, кој јас, како што произлегува од насловот, условно го нареков Крајовско-вршачка етапа во дејноста на два врховни, раководни органи на југословенската револуција. Фактите, како што тука ќе ги соопштам, потекнуваат од печатени извори, кажувања на преживеани учесници на настаните и од нешто малку архивска граѓа, без специјални архивски истражувања. И самиот назив што го одбрав — Крајовско-вршачка етапа — треба уште да се разгледа и, особено, треба поцелосно да се одредат содржината и значењето на таа етапа.

Во хронолошки поглед, Крајовско-вршачката етапа почнува на 19 септември 1944 год. и завршува на 27 октомври; трае, значи, точно 39 дена. Бидејќи, веднаш по полноќта, во раните зори на 19 септември, врховниот командант на Народно-ослободителната војска и партизанските одреди на Југославија и претседател на Националниот комитет, Јосип Броз Тито, летна од аеродромот на Вис со советски воен авион и пристигна, по неколку часа летање, на воениот аеродром близу Турн Северин во Југозападна Романија, од каде што, веднаш го продолжи патот со автомобил за Крајова, каде што пристигна изутрината истиот ден. Врховниот командант ја напушти Крајова во деновите на ослободувањето на Белград, за да се врати во главниот град на нова Југославија на 27 октомври. Значи, по Вишката етапа, која започна во првите денови на јуни 1944 год., по неуспешниот десант на Дрвар, почнува три и пол месеци подоцна, нова, Крајовско-вршачка етапа. Двете заедно траат скоро пет месеци. Во поглед на начинот, стилот и техниката на раководењето, се разбира, и во многу нешто во друг

поглед, Вишката и Крајовско-вршачката етапа се разликуваат од претходните. Од првите партизански групи и одреди и првите народноослободителни одбори, југословенската револуција премина, за три години, огромен историски пат, кој ѝ овозможи и бараше нови облици на организација и нови начини на раководење од страна на нејзините врховни органи.

И меѓународните рамки во кои се одвиваше југословенската револуција во 1944 год. станаа поинакви; се измени односот на силите како помеѓу двата завојувани табора, така и внатре во големата антихитлеровска коалиција. Интересирањето за конечниот расплет на настаните во Југославија порасна меѓу водечките сили на големата антихитлеровска коалиција. Наспроти огромните успеси и победата на револуционерните социјалистички сили во Југославија и тешките порази на контрареволуционерната домашна буржоазија, со приближувањето на крајот на Втората светска војна и покрај тоа што односите помеѓу нова Југославија и Англија и Соединетите Американски Држави се подобрија по Второто заседание на АВНОЈ, активните настојувања на извесни раководни кругови, особено во Велика Британија, да се обезбеди реставрација на старата, предвоена состојба во Југославија стануваат мошне интензивни. Како што е познато, Винстон Черчил, во почетокот на 1944 год. се носи со мислата да истовари околу 10 свои дивизии на Јадранскиот брег. Искусниот стар политичар буквално е опфатен со идејата за реставрација на монархијата во Југославија и со враќање на Петар II на престолот. Приближувањето на Источниот фронт и на Црвената армија кон Балканскиот Полуостров и Југоисточна Европа, како и историските успеси на Југословенската револуција, само уште повеќе го поттикнуваат да бара нови патишта и начини за оживотворување на своите замисли.

Се разбира ни раководството на нашата револуција не седеше со скрстени раце. Точно предвидувајќи и проценувајќи ги претстојните настани на Источниот и на другите фронтови, Врховната команда на Народноослободителната војска на Југославија упати, кон средината на 1944 год., од Црна Гора и Херцеговина 7 ударни елитни дивизии во правец на североисток и Србија, формира нов Главен штаб и упати значителни кадровски засилувања во Србија. Извршена е и реорганизација на Главниот штаб на Војводина, со соодветни кадровски измени.

Кон крајот на летото 1944 год. дојде до крупни воени операции на Источниот фронт, и веднаш потоа, до важен пресврт во Романија. Во големата битка кај Кишинев и во Јаши, Црвената армија однесе нова, репавачка победа, која ќе има за резултат целосно ослободување на Југозападните области на Советскиот Сојуз од Хитлеровските армии и пренесување

на операциите натаму на запад и југозапад, надвор од границите на првата земја на социјализмот. Сломот на фашистичките армии во големата битка на советско-романската граница доведе до крупни промени не само во воен, туку и во политички поглед. Во Романија на 23 август 1944 год. избувна народно востание под раководство на Комунистичката партија на Романија; профашистичката, вазална Антоанескуова влада е соборена, во политиката на таа земја дојде до радикален пресврт; романската армија го сврте оружјето против довчерашниот сојузник. Германската војска во Романија се најде во критична ситуација. Црвената армија, обиколувајќи ги Карпатите од југ и север, наскоро изби на бугарско-романската граница на Дунав и на чехословачката граница. Во Словачка на 28 август избувна народно востание, а наскоро ќе го положи оружјето и бугарската војска, не осмелувајќи се да стапи во борба со Црвената армија. Благодарение на победата кај Кишинев и Јаши и пресвртот во Романија, Црвената армија ќе се најде во силен налет и со единствен моќен скок, на северо-источната и источната граница на нашата земја. Во стратегиски, оперативен и политички поглед со тоа, во овој простор, е создадена една нова ситуација, особено и поради тоа што и дивизиите на Народноослободителната војска силно напредуваа во Србија, посебно со општиот правец кон главниот град на Југославија, Белград. Изменетата воено-политичка ситуација бараше донесување адекватни нови одлуки, особено ако се имаат предвид преговорите, кои во летото 1944 година почнаа помеѓу бегалската лондонска влада и Националниот комитет.

Во политички поглед беше важно да се преземаат сите мерки со цел конечно на ослободената територија на Југославија цврсто да се организира револуционерна власт и така да се оневозможи евентуална авантура на најреакционерните емигрантски политички кругови собрани околу Петар Караѓорѓевиќ, со помош на екстремните империјалистички кругови од британскиот воен кабинет. Или, поконкретно речено: требаше да се смета на можноста еден дел на емигрантската влада, па можеби и на самиот Петар Караѓорѓевиќ, ненадејно да се истовари со авион негде во Србија или Војводина. Тоа ќе доведеше до непотребни компликации, макар што една таква авантура не би била веќе кадра да го врати назад колцето на историјата и посериозно да ги загрози веќе извојуваните придобивки на југословенската револуција. Раководството на југословенската револуција мораше да смета и сметаше и на таа евентуалност.

Другиот важен, нов момент, кој раководството на југословенската револуција мораше да го има предвид во почетокот на септември 1944 год. беа непосредно претстојните воени операции на Црвената армија на тлото на Југославија. Со одда-

лечениот остров Вис, координацијата на дејствијата на Црвената армија и Народноослободителната војска на Југославија, имајќи ја предвид и можноста за евентуални политички компликации со емигрантската влада, тешко би можела да се оствари ако Врховниот командант и претседател на Националниот комитет и натаму останеше на далматинскиот остров.

Покрај овие два момента, треба да се спомне и третиот. Со оглед на деликатните односи во самата голема антихитлеровска коалиција, на потребата да се зачуваат нејзиното единство и усогласените односи во неа, беше потребно да се разгледаат со советската влада цела низа осетливи прашања, прашања што ќе се појават од моментот на преминувањето на единиците на Црвената армија на територијата на Југославија. Требаше, исто така, и натаму да се чува идентитетот на југословенската револуција и цврсто да се застапуваат нејзините интереси, потоа да се расчистат и да се разјаснат, во светлината на југословенските интереси и револуционерните перспективи, проблемите што ќе се појават во моментот на преминувањето на советските војски на тлото на Југославија. За нашата револуција од капитално значење беше следново прашање: да се оневозможи интересите на револуционерна Југославија да станат предмет на пазарење и непринципиелни компромиси меѓу раководните сили на големата антихитлеровска коалиција.

Имајќи ги предвид тие околности, раководството на југословенската револуција донесе во почетокот на септември 1944 год. одлука Врховниот командант и претседател на Националниот комитет, Јосип Броз Тито, да го напушти Вис и да се премести поблиску до североисточната југословенска граница, каде што непосредно би се очекувале нови значајни воени настани.

Колку што мене ми е познато, на историската наука не ѝ е во овој момент позната размената на пораки помеѓу Вис и Москва во тоа време, но сигурно може да се рече дека претходно бил усогласен планот на патувањето на другарот Ј. Б. Тито во Крајова и оттаму во Москва и оти за тоа, ни Велика Британија ни САД не се надвор во таа фаза на подготвување известени, како поради целосна конспирација и безбедност на патувањето, така и од политички и дипломатски причини, за да се испреварат некои непромислени чекори на другата страна.

Во врска со летнувањето на специјалниот авион од Вис во мугрите на 19 септември 1944 год., мерките на претпазливост и на конспирација беа, навистина, со исклучителен интензитет. Техничката страна на организацијата на самиот лет беше во рацете на шефот на советската воена мисија при Врховниот штаб на НОВ, генерал Корнеев и под непосредна контрола на Генералштабот на советските оружени сили, што може да се заклучи од втората книга на мемоарите на маршал Штеменко,

тогашен началник на оперативната управа на советскиот Генералштаб. Без сомнение, и нашите органи на Вис зедоа активно учество во подготвувањето и обезбедувањето на летот.

Дали тие, крајни конспиративни мерки на безбедност беа оправдани? Иако островот Вис беше мошне оддалечен од нашето копно и макар што на италијанското веќе беа англиските и американските воени единици, околу островот Вис постојано се врткаа и надвшуваа германски подморници, а германската и усташката разузнавателни служби настојуваша непрестано и успеваа да уфрлат на островот свои разузнавачи и диверзанти и се обидуваа да организираат своја разузнавачка мрежа. Нашата разузнавачка служба деноноќно мораше брдно да го следи движењето на непријателот, особено по искувството со десантот на Арвар.

Конспиративно, дури без знаење на екипажот на советскиот воен авион стациониран на Вис под команда на пилотот Михаиллов, одредена е маршрутата на летот. Се тргнало од претпоставката дека германските ноќни ловци, кога местото и часот на летнувањето и целта на патот би им биле познати, би можеле со успех да го пресретнат авионот негде над Балканскиот Полуостров. Затоа е решено да летне од островот Вис на запад, кон италијанското копно и, откако ќе се приближи до Италија, да направи вираж од 180 степени, и преку Јадранско Море да земе курс кон нашето копно и кон Крајова. На екипажот на советскиот авион му е соопштен часот на летнувањето дури на 18 септември во 19 часот вечерта, значи 6 часови пред тргнувањето. Тогаш дури и е предадена маршрутата на летот и му е поставена задача да ја проучат и авионот да го подготват за летот.

На островот Вис, како што знаеме, беше стационирана една англиска ловачка ескадрила. Ни на командата на таа ескадрила ништо не ѝ е соопштено за летот, ни за тоа кои ќе бидат патници на авионот. Во придружба на Врховниот командант и Претседател на Националниот комитет се наоѓаа само генерал-лајтнант Иван Рукавина и еден член на партиското раководство на Војводина, кој, истовремено, беше и член на АВНОЈ. Потоа, во својство на преводач и канцелариски персонал Олга Нинчиќ — Хумо и Бранка Савиќ и, напосле, аѓутантот на Врховниот командант, генерал-мајорот Милан Жежељ и група офицери на гардата, како обезбедување. Конспирацијата била толку целосна и строга, што освен еден или можеби, двајца членови на придружбата никој не знаел за целта на патувањето. И офицерите и другите членови на придружбата љубопитно го посматрале формирањето на групата патници, а меѓу повеќето дискретни прашања било, велат, и ова: „Стави да не оди, можеби, во Срем?“. На испраќањето присуствувал само Александар Ранковиќ, од членовите на највисокото рако-

водство на присутните на Вис. Англиската команда и екипажот на аеродромот, свикната на заминување и доаѓање на авиони на вишкиот аеродром секоја ноќ, не му обрнувала посебно внимание на ова летало, та така, навистина, успеа да се зачува целосна тајност.

Во сојузничките команди во Бари, изутрината на 19 септември владеело состојба на вистинска тревога. Командантот на англиската база поитал кај командантот на советската воена мисија генерал Соколовски и го запрашал: „Каде исчезна Тито од Вис? Каде го засолнавте?“ Итно се известени и англиската и американската влада, па, веднаш потоа, Лондон и Вашингтон ја запрашале Москва дали таа нешто знае. Советската влада поверливо ги информирала Рузвелта и Черчила за патот на другарот Тито во Крајова и за неговата посета на Москва.

Зошто е избрана токму Крајова како привремено седиште на Врховниот командант?

Овој град, на Југозападна Романија, во провинцијата Олteniја, близу Дунав и Југословенската граница, со оглед на својата географска положба и стопанското и политичкото значење, имаше уште во XVIII и XIX век, па и порано, живи врски со Србија, особено со Источна. Неговото значење порасна за време на Првото српско востание, а по 1813 година тука престојувала група политички бегалци како од Србија, така и од другите делови на Балканскиот Полуостров. По својата географска положба и како значаен стопанско-административен центар, Крајова, значи, во извесна смисла беше предестинирана да стане етапа на Националниот комитет и на Врховниот штаб при враќањето во конечно ослободената татковина и главниот град на нова Југославија.

На сето тоа треба да му се додаде и фактот дека во Крајова, по ослободувањето на Романија, беа стационирани разни советски командни установи. Поради тоа, еден дел на градот сосема евакуиран, беше ставен под команда на советската војска и обезбеден од секоја евентуалност, со која во војната, особено против толку подмолниот непријател колку што беше германскиот фашизам, требаше да се смета.

Пристигнувајќи, како што веќе рековме, рано изутрината на 19 септември на аеродромот во Турн Северин, бидејќи во текот на летањето, негде над територијата на Србија германската противавионска артилерија отвори без двоумење огин на авионот кој леташе многу високо — Врховниот командант се одвезе во резиденцијата претходно подготвена, во оној дел на градот што го обезбедуваа советски единици. Неодамна е установено дека тоа било зградата во улица Јанку Жиану (Ianku Jianu) бр. 14 и оти сега тука се сместени секцијата на здружението на романските писатели за Крајова и редакцијата

на литературното списание „Ramuri“. Приземјето на зградата малку оттогаш е преуредено и преградувано.

Два-три дена по пристигањето во Крајова, другарот Тито отпатува со авион во Москва на важни разговори. Во некои публицистички написи погрешно се пишуваше дека во Москва го придружувале Иван Милутиновиќ и Митар Бакиќ. Врховниот командант отпатувал сам. До грешка и до забуна во некои написи (мислам, пред сè, на написот на Зоран Жујовиќ во НИН во 1972 год.) дојде поради ова. Иван Милутиновиќ и Митар Бакиќ, првиот член на Националниот комитет, вториот — шеф на Кабинетот на Претседателот на Националниот комитет — пристигнаа во Крајова со првиот нареден авион од Вис во Романија и тоа повеќе отколку една недела подоцна, кога претседателот Тито веќе се врати од Москва. Тогаш почна да функционира воздушниот мост помеѓу Вис и Крајова, со кој се префрлија во Романија уште некои раководни другари, првенствено воени кадри.

За значењето на московските преговори сведочи и самиот факт дека тоа беше прва посета на Москва на генералниот секретар на Комунистичката партија на Југославија по почетокот на нашата револуција; по состанокот со Черчил во Неапол, тоа беше втор состанок со еден од тројцата лидери на големата антихитлеровска коалиција, спроти преминувањето на Црвената армија на југословенска територија, во една мошне сложена меѓународно-политичка ситуација за југословенската револуција по состанокот во Јалта и преговорите Тито — Шубашиќ. Во врска со сите тие прашања многу проблеми се добро реконструирани и осветлени од историчарите-специјалисти за нашата современа историја, па затоа јас нема да се задржувам на нив. Ќе додадам уште некои детали во врска со Крајовско-вршачката етапа.

Уште пред Врховниот командант да отпатува за Москва, во Крајова пристигна генерал-мајор Љубодрог Ѓуриќ, член на Главниот штаб на Србија. Се проби низ Североисточна Србија, го премина Дунав, на чиј северен брег беа веќе единиците на Црвената армија и, со помош на советската команда, се префрли во Крајова. Пред тоа, Главниот штаб за Србија беше веќе од Вис известен за тоа дека седиштето на Врховната команда се преместило во Југозападна Романија. Генерал-мајорот Ѓуриќ се врати пак во Србија по враќањето на маршал Тито од Москва. Претходно Љубодрог Ѓуриќ доби исцрпни наредби и инструкции во врска со претстојните операции во Србија, особено во поглед на белградската операција. Во Крајова Врховниот командант го наменува за командант на Белград и, во врска со тоа, му даде потребни наредби и упатства. Се работеше за една осетлива, не само воена, туку и политичка задача. Како што е познато, киселинските и контрареволу-

пионерните оружени формации во Србија не беа ни малубројни ни мали и уште немаа намера да се помират со својот пораз и да го положат оружјето. Тие сили знаеја дека со нив се прават некакви комбинации и оти имаат потпирка во емигрантските големосрпски буржоаски кругови, па и меѓу некои влијателни политичари на САД и Велика Британија. Но, да се вратиме на Крајова. Близу Крајова во септември 1944 год. беше стационирана првата југословенска бригада формирана во СССР од заробеници од Павелиќевите вооружени единици упатени на Источниот фронт, потоа од поединци, припадници на старата југословенска војска, кои на овој или оној начин, успеаја да се пробијат во СССР, од неколку наши политички емигранти — комунисти, кои престојуваша во Советскиот Сојуз уште од пред Втората светска војна. По наредба на Врховниот командант, двајца члена од неговата придружба ја посетија бригадата и нејзиниот штаб.

Во близина на Крајова се наоѓаше, значи, големо складиште на трофејно германско и складиште на советско оружје. Се приближуваше моментот на реорганизација и превооружување на нашите единици, кои навлегуваа во Србија од југозапад и на новите формации, кои забрзано се создаваа во Србија. Спроти белградската операција беше потребно да се вооружат нашите дивизии со артилерија и со други борбени средства. Задачата да го преземе артилериското вооружување и да раководи со формирањето на нови артилериски единици му беше поверена на генерал-мајорот Бранко Обрадовиќ, командант на артилеријата на Врховниот штаб. За таа цел тој од Вис е прекумандуван во Крајова. На дневен ред беше, исто така, формирањето нови воздухопловни единици на Народно-ослободителната војска на Југославија и соработка со советските воздухопловни сили во претстојната белградска операција. Две советски воздухопловни дивизии, под команда на генерал-мајорот на Црвената армија, познатиот воен пилот Витрук, требаше да соработува со нашите единици и во соработка со тие дивизии, брзо да се формираат наши нови воздухопловни воени формации. Таа задача Врховната команда на НОВ му ја довери на командантот на нашата авијација, генерал-мајорот Пирц. Во врска со таа задача, тој кон крајот на септември ќе престојва во Крајова. За време на борбата околу Белград, двете спомнати советски воздухопловни дивизии ќе имаат свој команден пункт во Бела Црква во Банат. Ова го спомнувам и поради тоа што во некои написи наидувајќи на тврдење дека состанокот помеѓу претседателот на Националниот комитет другарот Тито и претседателот на лондонската влада Иван Шубашиќ, во октомври 1944 год., се одржал, — велат — во Бела Црква во Србија. Па и за тоа што во банатската Бела Црква постоеше воен аеродром и таму беше командата на

двете воздухопловни дивизии, а Банат веќе беше очистен од Германци, очигледно е дека состанокот е одржан во Бела Црква во Банат. Тоа, се разбира, не е од битно значење, но не е ни безначајно.

За престојот во Крајова врзани се уште некои, многу важни, настани од воено-политички карактер. Тука Врховниот командант и претседател на Националниот комитет потпиша писмена спогодба со командантот на Третиот украински фронт, маршал Толбухин, за соработка помеѓу Народноослободителната војска на Југославија и Црвената армија во борба за ослободување на североисточните и источните делови на нашата земја и на Белград. Всушност, спогодбата потпишана во Крајова се засновуваше врз договорите постигнати со советската влада и Врховниот командант при престојот во Москва. Таа спогодба е добро позната. Нејзиното политичко и начелно значење повеќепати се истакнувани и анализирани, па на тоа прашање не ќе се задржувам. Го спомнав како уште една илустрација дека Крајовско-вршачката етапа не беше некоја безначајна епизода и оти не се работеше само за две, случајно избрани, попатни станици на патот на Врховниот командант и Претседател на Националниот комитет од Вис за Белград. Таа етапа е заситена со жива и значајна политичка и воено-политичка активност.

Во Крајова Врховниот командант го прими, исто така, командантот на советските трупи во Бугарија, генералот на армија Бирјузов, и со него, двапати, водеше важни разговори за заедничките операции на Народноослободителната војска и Црвената армија во Јужна Србија. Истовремено, со Бирјузов во Крајова престојуваше потпретседателот на Отечествено-фронтвската влада на Бугарија Добри Терпешев. Содржината и смислата на таа спогодба, постигната во Крајова, исто така се добро познати. И таа, и другите спогодби и меѓународни контакти од тој период од четириесет дена, уште повеќе ја зацврстија меѓународната положба и го подигнаа угледот на нова Југославија, ја потврдија доследноста и принципиелноста на нејзината меѓународна политика проткаена со непоколебливата решеност да се зацврстат историските придобивки извојувани во текот на тригодишната револуционерна борба и санкционирана во Јајце и, во склопот на големата антихитлеровска коалиција, да го продолжи независниот, самоникнат и оригинален курс по кој одеше нашата револуција од самиот свој почеток.

За Крајова е врзан и еден настан од дипломатската историја на нова, социјалистичка Југославија. На 1 октомври 1944 год. Претседателот на Националниот комитет потпиша во Крајова акт за наименување претставник на Југославија во Романија. Формулацијата на тој документ ги има сите обележја на преодниот карактер во кој Југославија, како држава, во меѓу-

народно-правен поглед, се наоѓаше во тој момент. Со тој акт претставникот е овластен „...од името на Националниот комитет за ослободувањето на Југославија да ги застапува интересите на Југославија во Романија“. Значи, од името на Националниот комитет, не интересите на нова Југославија или само на Националниот комитет, туку на Југославија како таква. Југословенскиот претставник со овој акт, исто така, е овластен да ги преземе во Букурешт „...имотот и инвентарот на бившиот југословенско пратеништво и на пратеништвото на Независната држава Хрватска во Романија...“ Според Душан Пленча, лондонската југословенска влада донесе веќе на 12 октомври значи, пред ослободувањето на Белград, одлука со која го потврди наименувањето на претставникот на Националниот комитет на Романија и како претставник на лондонската влада во Букурешт. Затоа, ми се чини, може да се рече дека со тоа се обновени дипломатските односи помеѓу Југославија и Романија прекинати во 1941 год. Потоа, дека со овој акт Нова Југославија почна да го изградува својот сопствен дипломатски апарат. Немоќна тоа да го осуети или да го спречи, лондонската влада побрзала да се придружи.

Без какви и да е пречки и тешкотии, претставникот на Националниот комитет ги презеде зградите и инвентарот на двете пратеништва, воспостави врска со мошне многубројната група југословенски бегалци заради нивна репатријација, односно мобилизација во Народноослободителната војска. Исто така го покренa и прашањето на поголемиот југословенски пловни објекти на Дунав, кои германските окупатори ги беа заплениле и ги употребувале за свои цели по април 1941 год.

Романскиот печат и јавноста дадоа голем публицитет со доаѓањето на претставникот на Националниот комитет на ослободувањето на Југославија во Букурешт и објави опширно интервју со него. Целосна вистина за настаните во Југославија, за целите и успесите на Народноослободителната револуција навлезе, така, преку масовниот романски печат, во широката, најширока романска јавност, првпат во незатворен вид и облик. За престојот на другарот Тито во Крајова, печатот ништо не соопштуваше, бидејќи од наша страна, од веќе спомнатите причини, тоа не се сакаше. И контактите на југословенскиот претставник со романските службени кругови беа мошне ретки. Тоа беше условено со фактот што Романија се беше ослободила од фашистичкиот режим само околу еден месец пред доаѓањето на претставникот на Националниот комитет во Букурешт. Не е тешко да се сфати дека романските државни и партиски органи имале полни раце разни неодложни работи.

Сепак, зачувано е едно поверливо писмо на Емил Боднараш, раководеи комунистички функционер, кој играше крупна, водечка улога во подготвувањето на востанието од 23 август

1944 год. — упатено до партиското раководство во Крајова за престојот на другарот Тито во градот и бара на југословенските комунисти да им се помогне со сите можни средства.

Во септември-октомври 1944 год. ударени се, значи, темелите како на меѓудржавните така и на меѓупартиските врски помеѓу нова, социјалистичка Југославија и нова, социјалистичка Романија и тоа во екот на тешки, крвави битки кои уште се воде против германскиот фашизам, како на нашата така и на романската територија.

Во богатата ризница на историските врски помеѓу романскиот и југословенскиот народ, контактите воспоставени во септември-октомври 1944 год. се од посебно, сосема исклучително значење. Југословенско-романската соработка оттогаш ќе се развива, исполнета со квалитативно нова содржина и инспирирана со револуционерни социјалистички перспективи.

Наскоро сè повеќе ќе се разгорува битката за ослободување на Белград, па со писмо од 10 октомври, Претседателот на Националниот комитет му даде налог на претставникот на Националниот комитет во Букурешт итно да дојде во Крајова, да тргне во веќе ослободениот Банат и во Вршац да ги изврши сите потребни подготовки за доаѓањето и престојот на другарот Тито во тој град. Од аеродромот близу Турн Северин истиот тој на кој дваесетина дена порано пристигна авионот од Вис, претставникот на Националниот комитет итно летна со советски воен авион, со двосед од типот Штормовик, во правец на Југославија за да се спушти на воениот аеродром во Бела Црква во Банат, каде што беше сместен штабот на спомнатите две советски воздухопловни дивизии под команда на народниот херој на Југославија и на Советскиот Сојуз, генерал Витрук. Над аеродромот во Бела Црква беше во тек воздушна борба помеѓу еден германски Месершмит, кој се враќаше од задача над Белград и два советски ловца. Бидејќи одби да се предаде, германскиот авион е соборен близу Бела Црква, а потоа Штормовикот атерира. Патот до Вршац е продолжен веднаш со советски школски авион У-12. Со помош на партиската организација, која веќе активно работеше во Вршац, брзо е најдена погодна зграда за резиденција и престој на Врховниот командант. Секретарот на градскиот комитет на Вршац тогаш беше Спасо Зрењанин, борец на Космајскиот партизански одред, брат на Жарко Зрењанин.

Како што веќе рековме, од Вис во Крајова дојде и Иван Милаутиновиќ, член на Националниот комитет, задолжен за прашања на стопанството. Оттука и тој, по ослободувањето на Банат, е упатен во Велики Бечкерек, денешен Зрењанин, со задача да раководи со работите околу средувањето на стопанството. Во Банат премина од Срем и Покраинскиот комитет на КПЈ за Војводина, на чело со Јован Веселинов и Главниот на-

родноослободителен одбор на Војводина, чиј претседател беше Никола Груловиќ, а секретар Јован Поповиќ. Окупацијата на Банат, каде што власта непосредно ја држеа германските власти преку „фолксдојчерите“, остави тешки траги во една мошне сложена политичка и стопанска ситуација, особено ако се има предвид традиционално значајното учество на подунавските шваби во стопанскиот живот на Војводина. А Банат стана така да се рече непосредна заднина на еден фронт, кој германските фашисти ќе успеат силно да го организираат, како во Срем така и на Дунав. Тука извршија концентрација на преку 50 елитни дивизии и од Југоисточна Унгарија организираа, кон крајот на 1944 година, силна контраофанзива и сериозно ги загрозија армиите на III украински фронт, распоредени и зацврстени по должината на Дунав. Германската противофанзива е задржана со тешка мака и со големи жртви на советска и на наша војска.

Зошто ова го спомнувам во врска со темата за која станува збор во моево соопштение?

За време на престојот на Врховниот командант и претседател на Националниот комитет во Вршац е донесена одлука да се образува Воена управа за Банат, Бачка и Барања. Се поставуваше прашањето: со какви мотиви е донесена таа одлука? Една од основните причини, секако, беше фактот што Банат и Бачка станаа непосредна заднина на фронтот и што петтоколонашките елементи, особено германското малцинство, останала мошне силни и добро организирани и по повлекувањето на германските трупи. Развојот на ситуацијата на фронтот кај Балатон и појужно од него, набргу по истерувањето на окупаторот од Војводина, потврдува дека претпазливоста беше сосема оправдана и на место. Воената управа му беше непосредно потчинета на Врховниот командант, а во стопанските прашања на Националниот комитет. Покрај тоа работеше во најтесна врска со Покраинскиот комитет на КПЈ и со Главниот народноослободителен одбор на Војводина, а е укината во февруари 1945 година, кога воената состојба се консолидира и германските трупи беа исфрлени од Унгарија, со огромна цена од 250 илјади мртви војници на Црвената Армија и наши големи жртви, факт кој речито сведочи за жестината на борбите и силата на фашизмот.

Од Вршац Врховниот командант се врати во ослободениот Белград на 27 октомври 1944 година. Со тоа Крајовско-вршачката етапа е завршена.